

בנימין דה-פריס / תל אביב

הוראת התנ"ך בביה"ס הדתי היסודי והתיכון

הוראת התנ"ך, ולא התורה בלבד, כמקצוע מרכזי ושיטתי, היא פרי החינוך היהודי והעברי החדש. בביה"ס העברי הדתי, הן בגולה והן בארץ, התפתח המקצוע בד בבד עם התפתחותו בביה"ס החילוניים, ואילו בביה"ס היהודיים, כלומר, אותם מוסדות שבגולה, אשר שפת הוראתם לועזית, הצטמצמה ההוראה בעיקר בתרגום, אם כי כמובן לא בצורה הנהוגה בחדר, אלא לפי כללי הדקדוק וברוח הפשט. על-פי-רוב לא הגיעו בביה"ס אלה לא לתרגום התורה, חלקים מנביאים ראשונים ופרקים נבחרים מנביאים אחרונים בלבד ויש שלמדו גם חומש עם פרשי.

בביה"ס העבריים הדתיים התפתח המקצוע במקביל למוסדות החילוניים מבחינה דידיאקטית ומיתודית כללית. עד שבוה אין הבדל ניכר בין מוסד דתי לחילוני ואין שוני במבנה-השיעור בדרך כלל, פרט לעובדה שלא ייתכן שיימצא בית-ספר דתי, בו ילמדו תנ"ך בתוך מסגרת של נושא כללי, מרכז או פרויקט; שכן אין שיטה זו הולמת את המטרות, אשר החינוך הדתי מציב להוראת המקרא. מאחר שהיא עושה את דברי הכתוב, שהם ליהודי חרד בבחינת דברי אלקים חיים, טפל לנושא חילוני. ולא זה בלבד אלא אף שיטה זו גוזרת אותם לגזרים, מרחקת קרובים ומקרבת רחוקים, מפרקת את האחדות הרעיונית וההיסטורית ומונעת במתכוין הדגשת המומנט הדתי ופיתוח הרגש הדתי.

התכלית והמטרות

מכאן נראה כבר בעליל, שאם אמנם אין הבדל בגישה הדידיאקטית והמיתודית הכללית — כלומר, בשימוש באמצעים פידאגוגיים-לימודיים מודרניים, בניצול שיטות הלימוד השונות בהוראת המקצוע בכלל ובמבנה השיעור (כגון: שימוש בלוח, תרשימים, עבודות המחשה, ציורים, עבודות בית שבכתב, חיבורים, מבחנים, המחזה, ראית השלם, קביעת הנושא בשאלה המפתחת, השיחה המשותפת, העמדת הבעייה, עבודה עמלנית וכדומה) — הרי בכל זאת מן ההכרח שיהא הבדל ניכר בגישה העקרונית אל המקצוע הן מבחינה נפשית והן מבחינה מעשית.

מבחינה נפשית כיצד?

אם אמנם יש להטיל ספק בדבר, אם רצוי, שמורה שאינו דתי ילמד במוסד דתי בכלל ואפילו מקצוע חילוני וטפל בהחלט, כי כל מורה בעל כרחו גם מחנך, הרי בלימוד התנ"ך ברור הדבר, שאין המורה רשאי לגשת להוראה, ואפילו יהא בעל רגש דתי

ומאמין ברוח עליון וטמיר, אלא אם כן יזדהה ויהוי גמור עם כל הנאמר במקרא מפי אל או בדרך נבואה ויראה בדברים אלה דברי אלקים חיים המחייבים אותו ללא הסתייגות במחשבה ובמעשה והקובעים את אורח חייו. לשון אחר: המורה צריך להיות חרד, מקיים מצוות ומאמין בנצחיות התורה ובמקור האלקי של דברי הנבואה, וברוח הקודש בהם נכתבו הכתובים. רק מי שמקבל עליו את כל הדברים האלה, יוכל להגשים את המטרות, שנקבעו להוראה זו, הקשורות לאמונות ודעות הללו ונובעות מתוכם.

מבחינה מעשית כיצד ?

התכלית והמטרות, אף-על-פי שיש בהן מן המשותף בכל זרמי המחשבה הלאומית, הרי בכל זאת נמצאים בהן הבדלים עקרוניים. אין התכלית מוסרית, לאומית או חברתית גרידא וכן לא רליגיוזית-סתמית ואף אינה מוצאת את מקומה בצירוף מיכאני של כל אלה בלבד. התכלית היא נטיעת יראת שמים בלב התלמיד כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים ועול מצוות ובוזה שירגיש שקול אלקים מדבר מתוך הכתוב ויוציא מכאן את המסקנה "ללמוד ולעשות". תכלית זו אמנם כוללת גם את הבחינה הלאומית וגם את הבחינה החברתית-המוסרית של התנ"ך, אך לא כצדק מוחלט או כמוסר לאומי, אלא כצו מפי עליון המחייב את עם ישראל ללא סייג ועושה אותו חטיבה לאומית מיוחדת במינה, "עם סגולה", שבייחודו בתורתו ובארצו עתיד להיות לאור גויים.

מכאן גם למטרות הטפלות: מטרה לימודית-היסטורית אינה קיימת, דהיינו: אין לימוד החלק הסיפורי של המקרא — לימוד היסטוריה ואפילו לא במובן הסיפורי, אלא לימוד דברי נבואה, דברים שנאמרו ברוח הקודש, שרואים את קורות עמנו מתוך אספקלריה של נבואה. ברור גם שאין מטרה ספרותית ללימוד התנ"ך, כלומר, שיהא פרק במקרא נלמד מתוך ראות ספרותית-אסתטיית או אפילו ספרותית-רעיונית בלבד, ואפילו תהא ספרות זו נחשבת כקלאסית וכבעלת ערך נצחי מבחינות אלה. אין משמעותם של דברים אלה, שאין להשתמש באמצעים דידיאקטיים הנהוגים בלימוד ההיסטוריה, כגון טבלאות, תרשימים, חישובי זמנים וקביעת תאריכים, או שאין חובה להדגיש את המומנט הלשוני והסגנוני בשעת השיעור. אין לימוד המקרא כיום אותו הלימוד שהיה פעם בחדר וכל האמצעים והשיטות הנהוגים בלימוד ספרות או דברי הימים נוהגים גם בו (כמובן פרט להשמעת קול אל בשעת המחזה או משפט ופסק דין על מעשה נביא או דיבור), אלא שאינם מטרה. ההיסטוריה אינה סיבתית אלא תכליתית וההבעה האסתטיית והלשונית והצורה האומנתית אך כלים הם ואינם לשמם.

לימוד מקור

מתוך קביעת התכלית הנ"ל נובעות עוד מסקנות אחדות.

(א) ספרי הנביאים אחדותיים הם ומפי הנביאים יצאו ולפיכך אין לפרקם ולהרכיב מחדש את פרקי היסוד או לשחזר את הספר בדרך הבקורתית וללמוד לפי דרך זו. עד כמה שאפשר נמנעים גם ממבחר פרקים, אפילו כשהמבחר נעשה מטעמים דידיאקטיים

בנימין דה-ספריס

ולא מטעמים בקורתיים, שמא מתוך זה יטעו התלמידים, אך אין להפרינו בכך ואין שום טעם למנוע לימוד מבחרי בתהלים או במשלי או לדלג לפעמים גם בספרי היסוד של לימוד הנבואה כגון ישעיה, ירמיה ויחזקאל, ואפילו רצוי הדבר כשבאים בכיתות הגבוהות של בה"ס התיכון לעיבוד נושא תנכ"י.

(ב) מתוך אותה סיבה אין מלמדים בבתי הספר הדתיים העבריים (להוציא את היהודיים שנצרכים לכך כי אחרת יהיה ההספק דל) "ספורי מקרא"; אין מדלגים ואין משנים מן הכתוב. יש בלימוד זה, לפי דעת ההשקפה החרדית, נותן טעם לפגם, אם כי לעצם העניין אין בזה משום איסור, כשאינן שינוי בפסוק ובמיחוד כשהמדובר הוא בסיפור ולא בלימוד הכתוב. ולמעשה נוהגים כן בגני הילדים ובביתא א'. ואילו בלימוד התנ"ך נוקטים בשיטה המקובלת, לימוד הכתוב כמו שהוא ומדלגים רק באותם הפרקים שנהגו לדלג מאו, כגון מעשה דינה ומעשה תמר במחזור הראשון של לימוד התורה. לא זו בלבד שהתקציר פוגם ופוגע לפעמים בקדושת הכתוב אלא גם מחבל קשה באחת המטרות של הלימוד שהיא חשובה ביותר בעיני היהודי הדתי והיא הבקיאות בכתוב. וכבר אמרו חז"ל ודרשו את הפסוק "ושננתם לבניך" (דברים ו, ז) — "שיהו כסודרים לתוך פיו, שכשאדם שואלך דבר אל תגמגם כם אלא אמור לו מיד" (ספרי לד).

חלוקה עקרונית של הוראת המקצוע

בבית הספר מתחלקת הוראה זו לשתי חטיבות: (א) הוראת התורה. (ב) הוראת יתר הספרים. הן נלמדות כשני מקצועות זה על יד זה בשלושת המחזורים (כתות ב"ד, ה"ה, כ"ב). התורה היא בראש ובראשונה ספר של מצוות, המחייבות את האדם מישראל ומתבארות על ידי התורה שבעל-פה; לימוד חלק זה של המקרא טעון איפוא הדגשה מיוחדת ואף טיפול מיוחד מיוחד. הבקיאות בדברי תורה צריכה להיות מקיפה ואיתנה יותר מאשר ביתר הספרים והלימוד צריך להיות אינטנסיבי יותר ומכוון גם כלפי החיים היום-יומיים. לימוד החלק החוקי של התורה אינו היסטורי או לימוד של כללים לאומיים-מוסריים, אלא לימוד של מצוות, שערכן מוחלט ונצחי.

פרשנות. מכאן שהוראת החלק החוקי של התורה נזקקת יותר לפרשנות הקלאסית, מאשר יתר חלקי המקרא. באשר זו מפרשת אותו לפי תפיסת התורה שבעל-פה ושגורה היתה תמיד בפי העם יחד עם הכתוב. ולא זו בלבד, שהכתוב מתפרש בכללותו לפי תפיסת היהדות התלמודית, אלא שאותה פרשנות עצמה נעשית גם מקצוע לימוד בפני עצמו במחזורים הגבוהים, דהיינו: בכיתות ד"ח — פרש"י ולקט פירושים אחרים, ובכיתות ט"ב — עיון שיטתי בכל הפרשנות הקלאסית הידועה (רמב"ן, אבן-עזרא, רשב"ם וכדומה).

הלכה. ושוב אין בכלל זה שאין לפרש את התורה כפשוטה וכבר אמרו חז"ל: אין מקרא יוצא מידי פשוטו, וגם אין הכוונה לפרשנות מדרשית-הלכתית כבספרות התנאים ומכל שכן לא למדרש אגדה, אלא המצוה תהא מפורשת לפי ההלכה המקובלת.

רק במחזור השלישי תובאנה לדיון גם אותן הדעות, המפרשות את המצוה מבחינת פשטה, ויישקלו הפירושים זה כנגד זה מנקודת ראות לשונית, עניינית והשוואתית (כדוגמת הפרשנות החרדית המודרנית כגון אצל הפומן והדומים לו).

מובן שאין לימוד תורה — לימוד הלכה או הוראת דינים, שהם מקצוע בפני עצמו. העיקר הוא ביאור הכתוב, אך מכל מקום חייב המורה להצביע על ההווה ולגשר בין הכתוב, המסורת והדיון.

אגדה. באשר לאגדה, רצוי ללמדה על-ידי הסיפור המקראי ולבחור במחזור השני באותם קטעים בפרש"י, המרבים במדרשי אגדה, המושכים את הלב, ומכל שכן שיש לנצל את האגדה לשם פשט הכתוב או להחיאת העניין או הסברת הרקע, אך לעולם ידע התלמיד להבחין בין פשט לדרש, כשם שהבחינו בזה חז"ל והגיש את הדבר רש"י. אמנם אין הגדרה מדויקת להבחנה בין פשט לדרש והרבה תלוי בתקופה ובאסכולה, אך מכל מקום ניתן להיאמר, כי מה שנראה מתוך הכתוב בהשקפה ראשונה ועומד בעינו גם אחרי עיון ובדיקה מבחינה לשונית ועניינית זהו פשט, ואיך — דרש. הגדרה פשוטה יותר: את שיוצא מתוך הכתוב — פשט, ואת שמכניסים לתוך הפסוק — דרש (ראה דוגמאות במאמרי: הערות אחדות ללמוד החומש, מעינות א').

זמן ההפרדה. על כל פנים מקדישים בכל המחזורים שעות מסוימות ללימוד תורה בנפרד, החל מכיתה ג' (סוף) או התחלת כיתה ד', שעה שמתחילים בלימוד ספר יהושע.

פרשנות נ"ך. שונה הוא המצב בלימוד הנביאים והכתובים. אמנם רצוי שגם כאן ישתמש המורה בפרשנות הקלסית לכל סוגיה, אך כאן ניתנה לו הברירה וגם אין חובה ללמדה בכיתה. כדאי שיחבב אותה על התלמיד וידרוש את העיון בה בלימוד נ"ך בכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי ומכל שכן בכיתות, אך אין כאן הפרשנות מקצוע בפני עצמו.

גישות שונות. כאמור, פרט לגישה התיאולוגית המיוחדת והמסתעף ממנה, מבחינה שיטתית עקרונית, אין הבדל בשטח המיתודי והדידאקטי בין מוסדות דתיים ללא דתיים. ישנן גישות שונות ושיטות שונות; מהן עיקרן מחשבה — ובהוראת התורה אין גם אפשרות אחרת — ומהן שיסודן ברגש. ברור שהשימוש בפרשנות ואפילו באקראי גורם להגברת הצד המחשבתי, שהרי לעתים קרובות מצריכים הפירושים עצמם ניתוח ועיון, ואולם אף בדרך זו אפשר לעורר חויות והתפעלות שאינן נופלות מאלו שהושגו בדרך הרגש גרידא. בדרך כלל אין הבנה בכתוב ללא יסוד פרשני מוצק, ובלבד שיהא בהדרגה לפי דרכו של הילד והתפתחותו ולפי המחזורים. גישה מיוחדת ניכרת באותם בתי ספר תורניים, שמוריהם נתחנכו בישיבות המוסר. גישתם של מורים א'ה היא גישה מוסרית-תיאולוגית בדומה להארת אישי התנ"ך והמאורעות שבמקרא באסכולות המוסריות. מובן שאין בגישה זו מקום להסברה היסטורית-ארכיאולוגית-ריאלית ואף אין תשומת-לב ניתנת למליצה, לדפוסי סגנון, לצחות הלשון ולצורה. בשיטה זו — שלא כדרך הפרשנות הקלאסית של ימי הביניים ופרשנות רבנית

בנימין דה־פריס

מודרנית— הכל מואר ומוסבר בדרך השיטה המוסרית וישנה כאן אקטואליזציה במידה מרובה, כשמעשה אבות אינם רק סימן לבנים, אלא הכל מכוון במישרין כלפי האדם בישראל לעיצוב חייו היום־יומיים.

שלא כדרך קיצונית זו, נמצאים מורים שאף הם מדגישים את הנצחיות שבדברים ואינם סבורים, שיש ערך פידאגוגי במה שמכוון "לשעתה" ומשום כך אינם מתעכבים ביותר בתאריכי דברי הנבואה וברקע ההיסטורי, וכן אתה מוצא בהיפוכם גישות שאינן נבדלות במאומה מאלה שבמוסדות שאינם דתיים אלא בשטחי אמונה.

בסיכום ניתן להיאמר, שבתוך כל הגישות האפשריות גם בבית הספר הדתי, ובתוך כל השיטות הדידאקטיות, מתגברת ביותר בשנים האחרונות בבתי הספר הדתיים שבארץ הנטייה העמלנית, ביחוד בקרב אותם המורים שנתחנכו בסמינרים בארץ ובין אלה שבאו ממערב אירופה, ולא בהוראת התנ"ך בלבד אלא בהוראת כל לימודי הקודש. אין ספק שדרך זו תביא ברכה רבה למקצועות הללו, אף אם התוצאות אינן ניכרות מיד בבקיאות ובהיקף.

מכל מקום, רצוי שגם בתי הספר שבחוץ לארץ ישתדלו, עד כמה שביכולתם, להתאים להם את הקווים, שהונחו ביסוד הוראת המקרא בארץ ישראל במוסדות הדתיים, ואל ילכו בשיגרה הנהוגה מימי המשכילים וראשית הימים.